

**Izveštaj o proceni potreba u vezi sa stanjem u oblasti podrške
svedocima/žrtvama u krivično-pravnom sistemu Republike
Srbije**

Simo Väätäinen
19. avgust 2015.

Sadržaj

1. Projektni zadatak i metodologija

2. Direktiva o žrtvama krivičnih dela i drugi međunarodni standardi

2.1. Direktiva o žrtvama krivičnih dela

Cilj

Ključni elementi

Obezbeđivanje obaveštenja i podrške

Učešće u krivičnom postupku

Zaštita žrtava i priznavanje žrtava s posebnim potrebama zaštite

Ostale odredbe

2.2. Drugi standardi

Ujedinjene nacije

Savet Evrope

Međunarodni krivični sud

Komonvelt

Državne povelje o žrtvama

2.3. Uloga žrtava u postupku i organizaciona struktura službi za pomoć žrtvama u EU

3. Zaključci

3.1. Zakonski okvir koji uređuje zaštitu žrtava i svedoka kao i pravna sredstva dostupna žrtvama

3.2. Mera u kojoj zakonski okvir omogućava žrtvama pristup pravdi

3.3. Mogućnost ostvarivanja naknade štete i drugih vidova obeštećenja u krivičnom postupku

3.4. Uloga žrtava u postupku

3.5. Sposobnost službi za podršku da pruže adekvatnu podršku žrtvama

3.6. Ostale praznine

3.7. Ostala zapažanja

4. Preporuke

Prilozi

1. Projektni zadatak i metodologija

Jedinica za ljudska prava i krivično-pravni sistem Odeljenja za vladavinu prava i ljudska prava Misije OEBS-a u Srbiji angažovala je međunarodnog konsultanta da izradi procenu potreba u vezi sa stanjem u oblasti podrške svedocima i žrtvama u krivično-pravnom sistemu Republike Srbije. Zadatak konsultanta bio je da usmeri pažnju na pravne praznine između postojećeg državnog zakonodavstva i međunarodnih standarda, s posebnim osvrtom na Direktivu Evropske unije br. 2012/29/EU (dalje u tekstu: Direktiva). Ključni elementi izveštaja treba da budu: pristup pravdi, zaštita, podrška i nadoknada štete.

Od konsultanta se tražilo da posebno oceni sledeće:

- postojeći zakonski okvir kojim se uređuje zaštita žrtava i svedoka kao i pravna sredstva koja stoje na raspolaganju žrtvama;
- mera u kojoj taj zakonski okvir omogućava pristup pravdi žrtvama;
- mogućnost ostvarivanja naknade štete i drugih vidova obeštećenja u krivičnom postupku;
- ulogu žrtava u krivičnom postupku i
- sposobnost službi za podršku da pruže adekvatnu podršku žrtvama.

Pored toga, izveštaj treba da sadrži preporuke o izmenama i dopunama zakonodavstva i strategije koje su potrebne radi potpunog zakonodavnog prenošenja Direktive. Preporuke treba da uključe osposobljavanje koje je potrebno osoblju službi za podršku žrtvama i svedocima.¹

Konsultant je posetio Beograd u periodu između 1. i 5. juna kako bi razgovarao s predstavnicima najvažnijih organa krivično-pravnog sistema i predstavnicima drugih bitnih organa koje je izabrala Jedinica za ljudska prava i krivično-pravni sistem (prilog I). Jedinica za ljudska prava i krivično-pravni sistem organizovala je sve sastanke i prisustvovala istim.

Razgovori su vođeni na engleskom jeziku. Kada je sagovornicima bilo lakše da govore na srpskom, Jedinica za ljudska prava i krivično-pravni sistem obezbedila je prevodioca. Za vreme trajanja sastanaka, konsultant je vodio beleške o rečenom.

Razgovori su vođeni u formi polustruktuisanog intervjua, a konsultant je za svaki pojedinačni razgovor pripremio obrazac s pitanjima vezanim za posebnu stručnu oblast odnosno položaj sagovornika. Treba spomenuti da predstavnici policije/ministarstva unutrašnjih poslova nažalost nisu mogli da učestvuju u razgovorima, budući da je reč o organu koji sprovodi predistražni postupak i prvi stupa u kontakt sa žrtvama; zato policija ima nezamenljivu i ključnu ulogu u prepoznavanju žrtava i pružanju pomoći i zaštite,

¹ Projektni zadatak za međunarodnog konsultanta za izvršenje procene potreba u vezi sa stanjem u oblasti podrške svedocima i žrtvama u krivično-pravnom sistemu Republike Srbije, ExB projekat br. 2400619

davanju obaveštenja i saveta na prvom nivou. Kako bi se nadoknadio taj nedostatak, konsultant je od drugih sagovornika tražio mišljenje o pitanjima u vezi sa žrtvama.

Osim toga, konsultant je pregledao relevantni normativni okvir koji mu je dostavila Jedinica za ljudska prava i krivično-pravni sistem.

2. Direktiva o žrtvama krivičnih dela i drugi međunarodni standardi

2.1 Direktiva o žrtvama krivičnih dela

Direktivom 2012/29/EU ustanovljavaju se minimalni standardi za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih dela u državama članicama EU. Države članice² imaju obavezu da sprovedu ovu Direktivu i donesu zakone, propise i upravne odredbe neophodne za postupanje u skladu s Direktivom do 16.11.2015. godine.³ Uloga žrtava i njihovo aktivno učešće u krivičnom postupku zavisi, međutim, od državnih zakona o krivičnom postupku, te Direktiva ne uređuje ta pitanja.⁴

Sledi rezime ključnih delova Direktive koji su od važnosti za potrebe ovog izveštaja.

Cilj

Direktiva ima za cilj da se žrtvama krivičnih dela obezbede odgovarajuća obaveštenja, podrška i zaštita, kao i da im bude omogućeno da učestvuju u krivičnom postupku. Zatim, Direktivom se države članice obavezuju da žrtve priznaju kao žrtve i da se u okviru krivičnog postupka nadležni organi prema njima odnose s poštovanjem, na pažljiv, primeren i stručan način, bez diskriminacije. Pored toga, u Direktivi je istaknuta obaveza da se postupa u najboljem interesu dece, kao i da se procene u tom pogledu zasnivaju na individualnom pristupu.⁵

Ključni elementi

Direktivom se ustanovljava skup prava koja žrtve imaju u različitim fazama postupka i nameću se obaveze državama članicama da razvijaju kapacitete činilaca krivično-pravnog sistema putem osposobljavanja. Pored toga, u Direktivi se prepoznaje minimalan nivo usluga koje organizacije za podršku žrtvama treba da pruže žrtvama krivičnih dela. Direktivom se države članice takođe obavezuju na međusobnu saradnju kako bi unapredile pristup žrtava pravima navedenim u Direktivi i državnim zakonodavstvima.

² S izuzetkom Danske jer ne učestvuje u usvajanju Direktive, te je ista ni ne obavezuje niti podleže njenoj primeni.

³ Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 25.10.2012. godine o uspostavljanju minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih dela i izmenama Okvirne odluka Saveta 2001/220/PUP, član 27.1.

⁴ *Ibid.* stav (20.)

⁵ *Ibid.*, član 1, Ciljevi.

Direktiva je podeljena na četiri bitna poglavlja, a u njima se obrađuju ključne oblasti koje se odnose na žrtve; reč je o davanju obaveštenja i podrške, učešću u krivičnom postupku, zaštiti žrtava i priznanju žrtava s posebnim potrebama zaštite, te druge dodatne odredbe.

Obezbeđivanje obaveštenja i podrške

Direktivom se nalaže državama članicama da žrtve obavestavaju koristeći se jednostavnim i dostupnim jezikom, kako u usmenom tako i u pisanom obliku, vodeći računa o ličnim karakteristikama i eventualnom invaliditetu žrtve. Kada je tako nešto neophodno, žrtvi može pomoći lice koje sama izabere kako bi mogla da razume odnosno da je drugi razumeju.⁶

Obaveštenja treba da budu dostupna od **prvog kontakta**, čime se žrtvama omogućava pristup pravima određenim Direktivom. Data obaveštenja treba da sadrže objašnjenje, *inter alia*, vrste podrške dostupne žrtvama, postupka za podnošenje prijave u okviru krivičnog postupka ili u slučajevima kada nadležni organ ne poštuje njihova prava, kako i pod kojim uslovima se obezbeđuje zaštita, te pristupa pravnoj pomoći, naknadi štete, usmenom i pisanom prevođenju. Obaveštenja se mogu razlikovati zavisno od vrste krivičnog dela, ličnih karakteristika i posebnih potreba žrtve.⁷

Kada žrtva podnese prijavu nadležnom organu, mora dobiti pisanu potvrdu o podnesenoj prijavi. Države članice dužne su da omoguće žrtvi koja ne govori odnosno ne razume jezik nadležnog organa da podnese prijavu na svom jeziku ili da dobije prevodilačku pomoć. Nadležni organ mora žrtvi koja podnosi prijavu da obezbedi besplatno prevođenje pisane potvrde o podnesenoj prijavi na jezik koji žrtva razume.⁸

Direktiva obavezuje države članice da u slučajevima kada se krivični postupci pokreću na osnovu prijave moraju da obaveste žrtve o vrsti informacija na koja imaju pravo tokom trajanja krivičnog postupka, kao i da im te informacije daju u odgovarajućim fazama postupka. Te informacije odnose se posebno na odluke o nepokretanju odnosno okončanju istrage i nepreduzimanju krivičnog gonjenja protiv učinioca, zatim o datumu, vremenu i mestu glavnog pretresa, kao i o prirodi optužbi i konačnoj presudi u sudskom postupku. Zatim, žrtva ima pravo da zahteva i dobije obaveštenje o puštanju na slobodu odnosno begu osuđenika osim ukoliko nije prepoznata opasnost od štete učinocu do koje be dovelo davanje takvog obaveštenja. U svakom slučaju, žrtva mora biti obavestena o svim merama zaštite preduzetim u slučaju puštanja na slobodu odnosno bega.⁹

Žrtve imaju pravo da zahtevaju usluge usmenog prevođenja u fazi istrage ili u drugim fazama postupka. Imaju i pravo da zahtevaju pismeni prevod informacija od suštinskog značaja za ostvarivanje svojih prava u toku postupka. Kod takvih zahteva, nadležni organi imaju obavezu da obezbede usmeni i pismeni prevod kako bi omogućili ostvarivanje prava žrtava na valjan način, pod uslovom da zahtevi ne dovode do

⁶ *Ibid.* Član 3, Pravo žrtve da razume i da ju drugi razumeju.

⁷ *Ibid.* Član 4, Pravo na dobijanje informacija od prvog kontakta s nadležnim organom.

⁸ *Ibid.* Član 5, Prava žrtava prilikom podnošenja prijave.

⁹ *Ibid.* Član 6, Pravo na dobijanje obaveštenja o svom predmetu.

neopravdanog produženja krivičnog postupka. Prevod može biti usmeni ili u formi rezimea.¹⁰

Direktiva obavezuje države članice da žrtvama i članovima njihovih porodica osiguraju besplatan pristup službama za podršku žrtvama koje rade na principu poverljivosti pre početka, u toku i nakon okončanja krivičnog postupka. Službe za podršku mogu da se osnivaju kao javne ili nevladine organizacije, a mogu biti organizovane na stručnoj ili volonterskoj osnovi i u svom sastavu treba da imaju specijalističke službe za pružanje podrške. Države članice treba da obezbede u najmanju ruku sledeće usluge podrške:¹¹

1. obaveštenja, savete i pomoć žrtvama u vezi s njihovim pravima, uključujući način pristupa državnim programima za naknadu štete;
2. obaveštenja o specijalističkim službama za podršku ili neposredno upućivanje na takve službe;
3. emocionalnu i psihološku pomoć;
4. savete o novčanim i praktičnim pitanjima koja proizilaze iz krivičnog dela;
5. savete o riziku od sekundarne viktimizacije, zastrašivanja i odmazde i sprečavanju takvih pojava.

Specijalističke službe za podršku treba da razviju i obezbede u najmanju ruku skloništa ili neku drugu vrstu privremenog smeštaja za osetljive žrtve, te da uspostave ciljanu i integrisanu podršku za posebno osetljive svedoke.¹²

Učešće u krivičnom postupku

U Trećem poglavlju Direktive ustanovljena su posebna prava za žrtve za vreme trajanja krivičnog postupka na sledeći način.

Države članice dužne su da obezbede da žrtve budu saslušane u krivičnom postupku, te da mogu iznositi dokaze. Procesna pravila prema kojima žrtve mogu da budu saslušane određena su nacionalnim pravom.¹³

Prema Direktivi, žrtve imaju pravo na preispitivanje odluke o nepreduzimanju krivičnog gonjenja. Procesna pravila za preispitivanje takvih odluka određena su nacionalnim zakonodavstvom. Države članice dužne su da obaveste žrtve o ovom pravu i da im blagovremeno daju dovoljno informacija kako bi mogle da donesu odluku na osnovu obaveštenja koja su dobila.¹⁴

Tamo gde postoje službe za restorativnu pravdu, države članice dužne su da obezbede zaštitu žrtava od sekundarne i ponovne viktimizacije, zastrašivanja i odmazde. U tom

¹⁰ *Ibid.* član 7, Pravo na usmeno i pisano prevođenje.

¹¹ *Ibid.* član 8, Pravo na pristup službama za podršku žrtvama; član 9, Podrška službi za podršku žrtvama.

¹² *Ibid.* član 9, Podrška službi za podršku žrtvama.

¹³ *Ibid.* član 10, Pravo na saslušanje.

¹⁴ *Ibid.* član 11, Prava u slučaju odluke o nepreduzimanju krivičnog gonjenja.

pogledu, Direktivom se ustanovljavaju određeni minimalni uslovi za službe za restorativnu pravdu.¹⁵

Žrtve imaju pravo na pravnu pomoć, naknadu troškova i na povrćaj imovine. Uslovi i procesna pravila za ostvarivanje ovih prava određeni su nacionalnim pravom.¹⁶ Pored toga, države članice treba da obezbede žrtvama pravo na dobijanje odluke o naknadi štete od učinioca, osim u slučajevima kada državni zakon predviđa da se takva odluka donosi u drugom sudskom postupku.¹⁷

Žrtve koje nemaju boravište u državi članici u kojoj je učinjeno krivično delo i u kojoj se vodi krivični postupak imaju specifična prava. Nadležni organi države u kojoj se vodi krivični postupak treba da preduzmu mere u cilju olakšavanja interakcije žrtve u postupku, na primer uzimanje izjave od žrtve što je pre moguće nakon učinjenog krivičnog dela, upotreba tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka u svrhu saslušavanja žrtve koja živi u stranoj zemlji i omogućavanje žrtvi da podnese prijavu nadležnim organima države članice u kojoj boravi, čak i ako se krivično delo odigralo u nekoj drugoj državi članici.¹⁸

Zaštita žrtava i priznavanje žrtava s posebnim potrebama zaštite

U Četvrtom poglavlju Direktive navode se prava žrtava za koje su potrebne posebne zaštitne mere i daje se uopšten opis zaštite dostupne žrtvama u toku istrage i sudskog postupka.

Direktiva obavezuje države članice da zaštite žrtve i članove njihovih porodica od sekundarne i ponovne viktimizacije, zastrašivanja i odmazde, rizika po emocionalno i psihološko blagostanje, te da zaštititi njihovo dostojanstvo u toku ispitivanja i svedočenja.¹⁹ Osim toga, države članice treba da stvore uslove u kojima se onemogućava kontakt između žrtve i učinioca u toku postupka, osim ukoliko krivični postupak ne zahteva takav kontakt. Države članice treba posebno da obezbede odvojene prostorije za žrtve u sklopu novih sudskih prostorija.²⁰

Žrtve imaju i prava na zaštitu tokom istrage u krivičnom postupku. Direktiva obavezuje države članice da obezbede da se saslušanja žrtve sprovede bez neopravdanog odlaganja nakon podnošenja prijave, dok broj saslušanja i medicinskih ispitivanja treba da bude sveden na minimum, te da se sprovede samo kada je to strogo neophodno. Osim toga, zakonski zastupnik žrtve i lice po njenom izboru mogu da prate žrtvu na saslušanju.²¹

¹⁵ *Ibid.* član 12, Pravo na zaštitne mere u okviru službi za restorativnu pravdu.

¹⁶ *Ibid.* član 13, Pravo na pravnu pomoć; član 14. Pravo na naknadu troškova; član 15. Pravo na povrćaj imovine.

¹⁷ *Ibid.* član 16, Pravo na odluku o naknadi štete od učinioca u toku krivičnog postupka.

¹⁸ *Ibid.* član 17, Prava žrtava u drugoj državi članici.

¹⁹ *Ibid.* član 18, Pravo na zaštitu.

²⁰ *Ibid.* član 19, Pravo na sprečavanje kontakta između žrtve i učinoca.

²¹ *Ibid.* član 20, Pravo na zaštitu žrtava u toku istrage u krivične istrage.

Države članice treba da štite privatnost i slike žrtve i članova njene porodice u toku krivičnog postupka. U tom pogledu, nadležni organi mogu odrediti mere za sprečavanje javnog širenja svih informacija koje mogu dovesti do otkrivanja identiteta deteta žrtve. Može se narediti sprovođenje ovakvih mera samo ako se smatra da su u skladu s načelima pravičnog postupka i slobode izražavanja. Države članice upućuju se takođe da podrže medije u preduzimanju samoregulatornih mera u tom pogledu.²²

Direktiva obavezuje države članice da utvrde koje su sve to specifične mere zaštite i posebne mere koje će biti potrebno preduzeti u vezi sa žrtvama tokom krivičnog postupka. Te mere zasnivaju se na individualnoj proceni, koja treba da uzme u obzir lične karakteristike žrtve, kao i prirodu, vrstu i okolnosti krivičnog dela. Individualne procene treba sprovoditi uz učešće žrtve i ažurirati u toku krivičnog postupka ukoliko dođe do značajne promene elemenata procene.²³

Žrtve koje su podvrgnute individualnoj proceni i imaju posebne potrebe u vezi sa zaštitom mogu u skladu s Direktivom koristiti niz specifičnih zaštitnih mera *za vreme trajanja istrage*. Te mere uključuju sledeće: saslušanja sprovode stručnjaci osposobljeni za saslušavanje takvih žrtava; u prostorijama prilagođenim za tu svrhu; žrtvu uvek saslušavaju ista lica; u načelu, lica istog pola kao i žrtva saslušavaju žrtve seksualnog ili rodno zasnovanog nasilja odnosno nasilja od strane lica u bliskom odnosu sa žrtvom. Prema Direktivi, dozvoljeno je odstupanje od gore navedenih mera ako procesna pravila tako nalažu ili ako se pojave argumenti o zakonitost rada pravosudnih organa ili protiv prejudiciranja ishoda krivičnog postupka. Pored navedenih mera u toku istrage, žrtve mogu koristiti i niz mera *za vreme trajanja sudskog postupka*. One uključuju sprečavanje vizuelnog kontakta između žrtve i učinioca, saslušavanje žrtve koja ne mora da bude prisutna u sudnici, izbegavanje nepotrebnog ispitivanja o žrtvinom privatnom životu koji nije u vezi s krivičnim delom i isključivanje javnosti sa glavnog pretresa.²⁴

Pored navedenog, deca žrtve u skladu s Direktivom imaju pravo na posebne zaštitne mere, što uključuje priznavanje audio-vizuelno snimljenih razgovora s decom kao dokaza (ako je to dozvoljeno u nacionalnom zakonodavstvu) i pod određenim uslovima, imenovanje posebnog zastupnika za dete žrtvu u krivičnom postupku.²⁵

Ostale odredbe

Direktiva obavezuje države članice da osiguraju službenim licima, što uključuje i sudije i tužioce, koji će verovatno doći u dodir sa žrtvama, kako opšte tako i specijalističko osposobljavanje radi povećanja njihove sposobnosti za prepoznavanje žrtava kao takvih i kako bi postupali s njima s poštovanjem, na nepristrasan i stručan način. Direktiva sadrži preporuku da takvo osposobljavanje treba da bude dostupno i u okviru institucija za

²² *Ibid.* član 21, Pravo na zaštitu privatnosti.

²³ *Ibid.* član 22, Pojedinačna procena žrtava radi utvrđivanja posebnih potreba zaštite.

²⁴ *Ibid.* član 23, Pravo na zaštitu žrtava s posebnim potrebama zaštite u toku krivičnog postupka.

²⁵ *Ibid.* član 24, Pravo na zaštitu dece žrtava u toku krivičnog postupka.

osposobljavanje advokata i obavezuje države članice da podstiču inicijative čiji je cilj osposobljavanje osoblja iz službi za podršku žrtvama i restorativnu pravdu.²⁶

Prema Direktivi, nalaže se državama članicama da poboljšaju pristup žrtava pravima određenim u Direktivi primenom mera za omogućavanje saradnje između država članica u cilju razmene najboljih praksi, konsultacija u pojedinim predmetima, te pomoći evropskim mrežama koje se bave pitanjima direktno vezanim za prava žrtava.²⁷

2.2 Drugi međunarodni standardi

Mada se od konsultanta prema projektnom zadatku tražilo da analizu usmeri prema pravnim prazninama između državnog zakonodavstva i Direktive, korisno bi bilo kratko razmotriti još neke međunarodne normative okvire/smernice o interakciji žrtava s krivično-pravnim sistemom jer bi se tako državnim organima ukazalo na povećanu ulogu i važnost žrtava u krivičnom postupku na svetskom nivou.

Ujedinjene nacije

Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvojila je Deklaraciju o osnovnim načelima pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe ovlašćenja 1985. godine.²⁸ U Deklaraciji se naglašava da prema žrtvama treba postupati sa saosećanjem, poštujući njihovo dostojanstvo, pristup pravdi i brzo ostvarivanje drugih vidova obeštećenja.²⁹ Osim toga, navodi se da žrtve, *inter alia*, treba da dobiju obaveštenja o sudskom postupku; treba im omogućiti da iznesu svoja mišljenja u odgovarajućoj fazi postupka kada su po sredi njihovi lični interesi – pored toga, treba im obezbediti adekvatnu pomoć u toku postupka i treba preduzeti mere usmerene na zaštitu njihove privatnosti, osiguranje bezbednosti i umanjenje neprijatnosti.³⁰ Deklaracija takođe sadrži i preporuku da osoblje policijskih i pravosudnih organa, *inter alia*, treba da bude osposobljeno da shvati potrebe žrtava, a treba da dobije i smernice za osiguravanje adekvatne i brze pomoći žrtvama.³¹ Na osnovu toga, Ekonomsko-socijalni savet Ujedinjenih nacija dao je preporuke državama članicama da primene odredbe iz Deklaracije.³² Nakon toga, usledio je akcioni plan,³³ a proces je kulminirao 2005. godine /kada su usvojene/ Smernice o pravosuđu u stvarima u kojima su deca žrtve i svedoci krivičnih dela.³⁴

²⁶ *Ibid.* član 25, Osposobljavanje stručnih lica.

²⁷ *Ibid.* član 26, Saradnja i koordinacija rada službi.

²⁸ A/RES/40/34 29.11.1985. godine.

²⁹ *Ibid.* stav 4.

³⁰ *Ibid.* stav 6.

³¹ *Ibid.* /stav/ 16.

³² Rezolucija Ekonomsko-socijalnog saveta br. 1989/57, Sprovođenje Deklaracije o osnovnim načelima pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe ovlašćenja.

³³ Rezolucija Ekonomsko-socijalnog saveta br. 1998/21, Akcioni plan za sprovođenje Deklaracije o osnovnim načelima pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe ovlašćenja.

³⁴ Rezolucija Ekonomsko-socijalnog saveta br. 2005/20, Smernice o pravosuđu u stvarima u kojima su deca žrtve i svedoci krivičnih dela.

Savet Evrope (SE)

Komitet ministara Saveta Evrope objavio je preporuku R (85) o položaju žrtve u okviru krivičnog prava i postupka 11.6.1985. godine. U njoj se naglašava da je jedna od temeljnih funkcija krivično-pravnog sistema da *štiti interese žrtava*, te da bi njihove potrebe trebalo uzeti u obzir u većoj meri. Mnogi elementi iz preporuke nalaze se takođe i u Direktivi o žrtvama.

U preporuci se navodi da policija treba da postupa sa žrtvama sa saosećanjem, na konstruktivan i utešan način, te da im obezbedi adekvatna informacije u vezi sa dobijanjem pomoći, praktičnim i pravnim savetima i naknadi štete.³⁵ Preporučuje se takođe i da žrtve treba da imaju pravo da zatraže preispitivanje odluke o nepreduzimanju krivičnog gonjenja i pravo da pokrenu postupak po privatnoj tužbi.³⁶

Kada je reč o ispitivanju, Savet Evrope preporučuje da treba uzeti u obzir ličnu situaciju u kojoj se nalazi žrtva, te njena prava i dostojanstvo.³⁷ U preporuci se naglašava važnost obaveštavanja žrtve o datumu, vremenu, mestu i ishodu sudskog postupka, te o načinu za ostvarivanje vraćanja u pređašnje stanje, naknade, pravne pomoći i saveta. U kontekstu Srbije, treba napomenuti da Savet Evrope preporučuje da naknadu štete treba da naloži krivični sud, te ukidanje postojećih ograničenja, restrikcija i tehničkih prepreka koje sprečavaju takve naloge.³⁸

Savet Evrope takođe preporučuje da se zaštiti privatnost žrtava u toku istrage i glavnog pretresa zatvaranjem postupka za javnost ili ograničavanjem otkrivanja i objavljivanja ličnih podataka.³⁹ Pored toga, Savet Evrope preporučuje sprovođenje posebnih mera zaštite za žrtve i njihove porodice, posebno u predmetima u vezi s organizovanim kriminalom.⁴⁰

Iako je Savet Evrope dao ove preporuke još pre 30 godina, mnoge od njih su i dalje izuzetno relevantne.

Nakon preporuke br. R (85) 11, Savet Evrope objavljuje preporuku br. R (87) 21 o pomoći žrtvama i sprečavanju viktimizacije. Ona sadržava preporuke značajne za kontekst ovog izveštaja, naime potrebu stvaranja službi namenjenih pružanju opšte i specijalizovane pomoći žrtvama, upućivanje žrtava od strane policije navedenim službama i osiguravanje pomoći žrtvama u toku krivičnog postupka.⁴¹

Navedenu preporuku menja Preporuka Rec(2006)8 o pomoći žrtvama krivičnih dela u kojoj se navode detaljno preporuke državama članicama i pridaje se *jednaka važnost*

³⁵ Preporuka br. R (85) 11, Komitet ministara, Savet Evrope, stavovi 1-3, 28.6.1985.

³⁶ *Ibid.* stav 7.

³⁷ *Ibid.* stav 8.

³⁸ *Ibid.* stavovi 9 i 10.

³⁹ *Ibid.* stav 15.

⁴⁰ *Ibid.* stav 16.

⁴¹ Preporuka R (87) 21, Komitet ministara, Savet Evrope, stavovi 4, 5, 8 i 10.

*pomoći žrtvama i postupanju s učiniocima.*⁴² U Preporuci se naglašava da države treba da obezbede delotvorno priznavanje prava žrtava, poštuju njihovu bezbednost i dostojanstvo, i da priznaju negativne posledice kriminaliteta na žrtve.⁴³

U ovoj preporuci posebno se pominje policija i drugi organi krivično-pravnog sistema, te njihova obaveza da prepoznaju potrebe žrtava kako bi im osigurali dostupnost odgovarajućih informacija, zaštitu i podršku. Pored toga, preporučuje se upućivanje žrtava službama za pružanje podrške kada je to potrebno, te da im treba dati obaveštenja o njihovom slučaju i obezbediti pravne savete.⁴⁴ Vredno je napomenuti da Savet Evrope ustanovljava minimalne standarde za službe za podršku,⁴⁵ detaljno opisuje obaveštenja koja treba dati žrtvama,⁴⁶ te preporučuje da države članice rešavaju zahteve za naknadu štete žrtava u sklopu krivičnog postupka, što uključuje i naplatu dosuđenih iznosa.⁴⁷

Međunarodni krivični sud (MKS)

Međunarodni krivični sud (MKS) osnovan je Rimskim statutom (1998). On daje žrtvama prava koja prethodno nisu imale pred međunarodnim krivičnim sudovima odnosno tribunalima. Ovaj sud razvio je takođe i unapređene načine postupanja i metode koji su većinom zasnovani na prethodnom iskustvu *ad hoc* tribunala kao što su MKSJ i MKSR u cilju pružanja podrške žrtvama i svedocima kako bi mogli da učestvuju u postupku i svedoče u okolnostima u kojima se poštuje njihova potreba za bezbednošću, psihofizičko blagostanje, privatnost i dostojanstvo.

Jedan od najvećih iskoraka u odnosu na ranije međunarodne tribunale jeste taj da u slučaju MKS-a fizička lica i organizacije/institucije koje su pretrpele štetu usled izvršenja krivičnog dela iz nadležnosti suda mogu podneti zahtev za status žrtve i mogu imati zastupnika u raznim fazama postupka, za razliku od ranijih *ad hoc* tribunala. U praksi, žrtve u toku postupka zastupa njihov zakonski zastupnik, ali mogu imati i dvostruki status, kao žrtva svedok. Usluge zakonskog zastupnika besplatne su za žrtve lošeg imovnog stanja, što je postalo sastavni deo postupka tog suda.

Prema Statutu, žrtve koje je sud priznao mogu podnositi zahteve veću koje vodi prethodni postupak ako tužilac odluči da pokrene istragu,⁴⁸ dostavljati zapažanja u vezi s pitanjima nadležnosti i dopuštenosti pokretanja i vođenja postupka,⁴⁹ te, ukoliko sud zatraži to od njih, izjasniti se u načelu u vezi s reparacijama i odlukama o onome što je naloženo osuđenom licu⁵⁰ i izjaviti žalbu protiv odluke o reparaciji.⁵¹ U slučaju da su ugroženi lični

⁴² Preporuka Rec(2006)8 Komiteta ministara državama članicama o pomoći žrtvama krivičnih dela, Preambula, 14.6.2006. godine.

⁴³ *Ibid.* stav 2.1.

⁴⁴ *Ibid.* stavovi 4.2 – 4.5.

⁴⁵ *Ibid.* Glava 5.

⁴⁶ *Ibid.* Glava 6.

⁴⁷ *Ibid.* 7.2

⁴⁸ Član 15.3. Rimskog statuta

⁴⁹ Član 19.3. Rimskog statuta

⁵⁰ Član 75.3. Rimskog statuta

⁵¹ Član 82.4. Rimskog statuta

interesi žrtava, Sud im može dozvoliti da u odgovarajućim fazama postupka iznesu svoja viđenja konkretnog događaja, s tim što se ova procesna radnja ne sme izvoditi na način koji bi išao na štetu prava okrivljenog u postupku ili ne bi bio u skladu s njima, a ne sme ni ići na uštrb odnosno biti protivan pravičnom postupku i nepristrasnom vođenju postupka.⁵²

Pored toga, tužilac mora da uzme u obzir interese žrtava kada razmatra da li će pokrenuti istragu⁵³ ili da li postoji dovoljan osnov za krivično gonjenje.⁵⁴ Tužilac takođe ima obavezu da poštuje interese i lične prilike žrtava u toku vođenja istrage i krivičnog gonjenja.⁵⁵

Sud u načelu, što podrazumeva i sve njegove organe, dužan je da preduzme odgovarajuće mere radi zaštite bezbednosti, psihofizičkog blagostanja, dostojanstva i privatnosti žrtava u svim fazama postupka. Sud mora da uvaži sve bitne činioce, uključujući i uzrast, pol i zdravstveno stanje žrtve, kao i prirodu krivičnog dela; a posebno kada je reč o delu u vezi sa seksualnim ili rodno zasnovanim nasiljem odnosno nasiljem nad decom, ali ne ograničavajući se samo na navedene primere.⁵⁶ Tužilac je obavezan da preduzima navedene mere u toku istrage i krivičnog gonjenja.

U skladu sa Statutom, obrazovano je Odeljenje za žrtve i svedoke, s određenim funkcijama i odgovornostima u vezi s obezbeđenjem primene zaštitnih i bezbednosnih mera, savetovanja, i druge odgovarajuće pomoći za svedoke, žrtve koje se pojavljuju pred sudom, kao i druga lica koja preuzimaju rizik svedočenja.⁵⁷ Odeljenje jednako pruža usluge kako tužilaštvu, tako i odbrani i svedocima pred sudom, vodeći se načelima nepristrasnosti i pravičnosti već od faze istrage, ali i tokom celog postupka.

Konkretno govoreći, Odeljenje obezbeđuje sve vrste neophodne pomoći, podrške i primenu bezbednosnih mera u cilju omogućavanja svedocima da putuju do sedišta suda i svedoče osećajući da su bezbedni i podržani. Kao i u slučaju *ad hoc* tribunala, većina svedoka su ili neposredne žrtve krivičnog dela ili su doživeli patnje usled nekog sukoba i zato im je potrebna znatna i raznovrsna pomoć i podrška. Odeljenje sprovodi vanprocesne mere zaštite i podrške po službenom odobrenju Sekretara. Veća su ta koja daju odobrenje za sprovođenje procesnih mera.

Dostupna procesna zaštita i posebne mere navedeni su, ali ne iscrpno, u Pravilniku o postupku i dokazima, čime se sudijama ostavlja veliki prostor za određivanje mera za koje smatraju da su neophodne radi zaštite lica ili omogućavanja traumatizovanim svedocima da daju iskaz pred sudom. Treba primetiti da su prilikom donošenja odluka i

⁵² Član 68.3. Rimskog statuta

⁵³ Član 53.1. (c) Rimskog statuta

⁵⁴ Član 53.2. (c) Rimskog statuta

⁵⁵ Član 54.1. (b) Rimskog statuta

⁵⁶ Član 68.1. Rimskog statuta

⁵⁷ Član 43.6. Rimskog statuta. Više podataka o odgovornostima i funkcijama Odeljenja može se naći u Pravilniku o postupku i dokazima, pravila 16-19.

naloga, sudije, kao i organi suda, u načelu obavezni da uzmu u obzir potrebe svih žrtava i svedoka u skladu sa članom 68 Statuta, a posebno kada je reč o deci, starijim licima, licima s invaliditetom, i žrtvama seksualnog i rodno zasnovanog nasilja.⁵⁸

*Komonvelt*⁵⁹

Ministri pravde Komonvelta usvojili su jula 2011. godine Vodič kroz najbolje prakse za zaštitu žrtava i svedoka krivičnih dela u krivično-pravnom postupku.⁶⁰ Postupak stvaranja vodiča kroz najbolje prakse zasnovan je na Izjavi o osnovnim načelima pravde za žrtve krivičnih dela usvojenoj na sastanku ministara pravde Komonvelta u Akri, glavnom gradu u Gane, 2005. godine.

U Vodiču kroz najbolje prakse opisuju se razne mere i metode koje se primenjuju u različitim fazama postupka i podvlači se važnost pomoći i zaštite prava žrtava za propisno i efikasno funkcionisanje krivično-pravnog sistema.⁶¹ Naglašava se da kako procesne, tako i vanprocesne mere zaštite i podrške treba da budu obezbeđene od prvog kontakta na dosledan i komplementaran način, čime se pruža pomoć žrtvi/svedoku tokom njihovog sudelovanja u postupku. U skladu sa smernicama, nužno je da svi činioци krivično-pravnog sistema budu svesni značaja zaštite i podrške za žrtve i da svako od njih ispuni dužnosti koje ima na profesionalan način.⁶²

U Vodiču se preporučuje, *inter alia*, da se ustanovi zakonski okvir za omogućavanje procesne zaštite i posebnih mera i to razvijajući standardnu referentnu i individualnu zaštitu i procenu stepena osetljivosti za rano prepoznavanje žrtava/svedoka u fazi istrage, razmatrajući stanje sudskih prostorija kako bi se učinile odgovarajućim za žrtve/svedoke i organizujući osposobljavanje za organe krivično-pravnog sistema koji dolaze u dodir sa žrtvama.

Državne povelje o žrtvama

Neke države izradile su povelje o žrtvama koje predstavljaju formalno usvojene dokumente u kojima se navode prava žrtava. Neke države izradile su povelje o standardu usluga u kojima se objašnjava koji standard usluga žrtve mogu da očekuju od službenih lica koji rade u krivično-pravnom sistemu. Treba napomenuti da se ove povelje javljaju mahom u zemljama anglosaksonskog pravnog sistema, gde je uloga žrtve svedena uglavnom na svedoka u postupku.

⁵⁸ Pravilo 86, Pravilnik o postupku i dokazima.

⁵⁹ Komonvelt je zajednica 53 nezavisne i jednake suverene države koje zajedno imaju 2,2 milijarde stanovnika. Članstvo u zajednici je na dobrovoljnoj osnovi. Većina zemalja Komonvelta bile su u nekom trenutku svoje istorije pod direktnom ili indirektnom vlašću Britanskog carstva – više informacija dostupno na adresi: <http://thecommonwealth.org/about-us#sthash.dnBGX19Q.dpuf>

⁶⁰ Usvojen na sastanku ministara pravde i visokih zvaničnika Komonvelta održanom u Sidneju, Australiji, od 11. do 14. jula 2011.

⁶¹ Žrtve krivičnih dela u krivično-pravnom postupku, dokument izradio Sekretarijat Komonvelta, LMM11(14), str. 10, sastanak ministara pravde i visokih zvaničnika Komonvelta, Sidnej, Australija, 11-14 juli 2011.

⁶² Vodič kroz najbolje prakse Komonvelta za zaštitu žrtava i svedoka u krivično-pravnom postupku, str. 3, juli 2011.

Na primer, u Južnoafričkoj Republici, prema Povelji o uslugama za žrtve krivičnih dela,⁶³ žrtve imaju sledeća prava:

- pravo da se prema njima postupa pravično, uz poštovanje dostojanstva i privatnosti,
- pravo da daju informacije,
- pravo da dobiju informacije,
- pravo na zaštitu,
- pravo na pomoć,
- pravo na naknadu štete,
- pravo na vraćanje u pređašnje stanje.

Južnoafričku Povelju o žrtvama prati dokument o minimalnim standardima usluga⁶⁴ koje žrtve krivičnih dela mogu da očekuju od organa krivično-pravnog sistema, te kako mogu izjaviti žalbe u vezi s tim uslugama. Jedan od glavnih ciljeva dokumenta jeste da osnaži žrtve kako bi ostvarile svoja prava iz povelje.

Slične državne povelje o žrtvama usvojene su na primer u Irskoj (1999), Kanadi (2003), Hong Kongu (2006), Jamajki (2006) i Australiji (2006). Velika Britanija objavila je Kodeks postupanja sa žrtvama krivičnih dela (2013) i Povelju o žrtvama – Standardi staranja o svedocima u okviru krivično-pravnog sistema.⁶⁵

2.3 Uloga žrtava u postupku i organizaciona struktura službi za pomoć žrtvama u EU

Uloga rezervisana za žrtve u krivičnom postupku i način organizacije i finansiranja službi za podršku žrtvama značajno variraju od jedne do druge države članice EU. Najviše su uslovljeni pravnom tradicijom zemlje, viđenjem odnosa između žrtve i krivično-pravnog sistema, te odnosom između države i nevladinog sektora.⁶⁶

U načelu, postoje tri posebna pristupa odnosu između žrtve i krivičnog postupka u državama članicama EU. U državama koje imaju tradiciju anglosaksonskog prava, žrtve se uglavnom posmatraju kao svedoci. Tužilac zastupa interese države pre nego interese žrtve. Žrtve ne učestvuju aktivno u postupku i nisu strana u postupku. Tri države članice slede takvu praksu. U nekim zemljama kontinentalno-evropskog pravnog sistema učešće žrtava kao *partie civile* u postupku zasnovano je na premisi da štetu učinjenu žrtvi treba naknaditi neposredno kroz krivični postupak. Takav pristup primenjuje se u 15 zemalja.

⁶³ Povelja o uslugama za žrtve krivičnih dela u Južnoafričkoj Republici, <http://www.justice.gov.za/VC/VCindex.html>

⁶⁴ Minimalni standardi usluga za žrtve krivičnih dela, <http://www.justice.gov.za/VC/docs/vcms/vcms-eng.pdf>

⁶⁵ Kodeks postupanja prema žrtvama krivičnih dela, Ministarstvo pravde, oktobar 2013. Povelja o žrtvama – standardi staranja o svedocima u krivično-pravnom sistemu, Ministarstvo pravde, decembar 2013.

⁶⁶ Žrtve krivičnih dela u EU: obim i priroda podrške žrtvama, str. 21, FRA – Agencija Evropske unije za osnovna prava, 2014, http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2015-victims-crime-eu-support_en_0.pdf.

Prema trećem pristupu, žrtve se posmatraju kao nosioci prava čija su prava povređena krivičnim delom i po tom osnovu imaju pravo da vide zadovoljenje pravde. Dakle, imaju pravo da aktivno učestvuju u krivičnom postupku. Tipično za žrtve u ovom sistemu jeste, *inter alia*, da imaju pravo da dobiju pravni savet pre početka i u toku postupka; mogu pregledati spis predmeta, ispitivati svedoke, predlagati sprovođenje istrage o činjeničnom stanju, pa čak i izjavljivati žalbe na presude. Deset država članica primenjuje navedeni pristup, uz određene varijacije.⁶⁷

Postoje takođe i tri različita modela organizacije i finansiranja službi za podršku, a reč je o službama koje vodi i finansira država, službama koje vodi nevladina organizacija, ali većim delom finansira država, i službama koje vodi nevladina organizacija, ali bez oslanjanja na državne izvore finansiranja. Prema podacima, sedam zemalja⁶⁸ primenjuje prvi model, deset država članica⁶⁹ primenjuje drugi model, dok u tri države članice⁷⁰ postoji opšta služba koja se uglavnom finansira iz izvora koji nisu državni. Osam država članica⁷¹ tek treba da uspostavi opštu službu za podršku žrtvama koja se zahteva u skladu s Direktivom o žrtvama.⁷²

Kao primer pristupa zasnovanog na državnom finansiranju, Hrvatska je, nakon uspostavljanja slične službe nadležne za predmete ratnih zločina, u periodu između 2007. i 2011. godine obrazovala nacionalni sistem podrške žrtvama i svedocima koji se finansira iz državnog budžeta. Ministarstvo pravosuđa ustanovilo je jednu centralnu jedinicu u okviru Uprave za probaciju i podršku žrtvama i svedocima odgovornu za razvoj i koordinaciju rada sistema za podršku žrtvama i svedocima na državnom nivou, kao i za rad službi u županijskim sudovima. Navodno, nema dovoljno osoblja koje bi radilo u tim službama, zbog čega u njima mahom rade volonteri.⁷³ Nacionalni pozivni centar za žrtve krivičnih dela vodi mesna organizacija civilnog društva, *Udruge za podršku žrtvama i svjedocima*.⁷⁴

U Finskoj, podrška i pomoć žrtvama organizovana je preko udruženja pod nazivom Podrška žrtvama koje najvećim delom finansira država. To udruženje pokriva celu državu preko svojih regionalnih kancelarija, rukovodi nacionalnom SOS linijom za žrtve krivičnih dela, obezbeđuje na zahtev žrtava osobe za podršku prilikom razgovora s policijom i tokom glavnog pretresa i daje opšte pravne savete o pravima žrtava. Većinu ovih usluga pružaju volonteri.⁷⁵ Vredno je pomena da Finska planira da u januaru 2016. godine osnuje Fond za žrtve krivičnih dela radi pomoći finansiranju službi za podršku žrtvama. Sva lica odnosno subjekti koji su oglašeni krivim za dela za koja je zaprećena

⁶⁷ *Ibid.* str. 29-30.

⁶⁸ Belgija, Češka Republika, Estonija, Španija, Hrvatska, Mađarska, Luksemburg.

⁶⁹ Danska, Finska, Francuska, Irska, Malta, Holandija, Poljska, Portugalija, Švedska, Velika Britanija.

⁷⁰ Austrija, Nemačka, Slovačka.

⁷¹ Bugarska, Kipar, Grčka, Italija, Letonija, Litvanija, Rumunija, Slovenija.

⁷² Žrtve krivičnih dela u EU: obim i priroda podrške žrtvama, str. 14. i 21.

⁷³ *Ibid.* str. 60. Probacija u Evropi – Hrvatska, Evropska organizacija za probaciju (CEP), mart 2014, str. 8-10.

⁷⁴ Videti <http://pzs.hr/index.php/hr/>

⁷⁵ www.riku.fi.

kazna zatvora moraće da plate novčanu kaznu u iznosu od 40 ili 80 evra Fondu za žrtve krivičnih dela, u zavisnosti od najveće moguće kazne.⁷⁶ Novčana kazna za pravna lica iznosi 800 evra.

U Nemačkoj postoji samo jedno udruženje – *Weisser Ring* – koje pruža usluge na teritoriji cele države, a finansira se od članarina, iz fondacija, novčanih kazni koje odrede sudovi i dobrovoljnih priloga, na primer od nasledstva i poklona. Treba napomenuti da *Weiser Ring* nije član državne Radne grupe za podršku žrtvama u Evropi koja okuplja 18 opštih i specijalizovanih službi za podršku žrtvama na teritoriji Nemačke.⁷⁷

3. Procena

Postoje velike praznine između ustanovljenih međunarodnih standarda i trenutne situacije u pogledu prepoznavanja žrtava i njihovih potreba, pružanja zaštite i podrške, te mogućnosti naknade troškova i drugih vidova obeštećenja u različitim fazama krivičnog postupka u Srbiji. Ipak, ako bi već široka uloga i ovlašćenja dodeljena oštećenim licima u krivičnom postupku bila proširena tako da se odnose i na žrtve, stvorila bi se prilika koja bi se mogla iskoristiti za rešavanje nekih od pitanja iz Direktive o žrtvama.

U tom smislu, treba reći da je definicija oštećenog iz Zakonika o krivičnom postupku (ZKP) restriktivna i ne odgovara definiciji žrtve iz Direktive. Prema ZKP-u, oštećenim se smatra lice čije je lično ili imovinsko pravo krivičnim delom povređeno ili ugroženo. U Direktivi, ovom pitanju pristupa se sa stanovišta štete prouzrokovane krivičnim delom i precizira se da šteta podrazumeva *fizičke i duševne povrede, emocionalnu patnju odnosno materijalni gubitak*. Osim toga, prema ZKP-u, članovi porodice nisu uključeni u definiciju oštećenog, za razliku od odredbi iz Direktive, prema kojima se članovi porodice lica čija smrt je izazvana krivičnim delom smatraju žrtvama.⁷⁸

Uočeno je da je Pregovaračka grupa Republike Srbije za poglavlje 23 izradila Akcioni plan za poglavlje 23 koje sadrži detaljno opisane posebne aktivnosti i vremenski okviri u cilju rešavanja problema postojećih praznina i sprovođenja standarda ustanovljenih u Direktivi o žrtvama u narednim godinama.⁷⁹

Prema Projektnom zadatku, konsultant treba da se fokusira na posebne elemente koji su obrađeni u odeljcima ispod. Rezime ostalih praznina dat je na kraju ovog poglavlja.

⁷⁶ Iznos od 40 evra plaća se za krivična dela za koja se izriče maksimalna kazna zatvora od 6 meseci, dok se iznos od 80 evra plaća za dela za koja se izriče maksimalna kazna zatvora u trajanju dužem od 6 meseci. Videti *Laki rikoshuhrimaksusta* 699/2015 (Zakon o novčanoj kazni za žrtve krivičnih dela).

⁷⁷ Žrtve krivičnih dela u EU: obim i priroda podrške žrtvama, str. 61 i 65. Videti: <https://www.weisser-ring.de>.

⁷⁸ Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije, 28.9.2011. godine, član 2, tačke 11) i 12). Direktiva, član 2.

⁷⁹ Akcioni plan za poglavlje 23, treći nacrt od 8.5.2015. godine, str. 299-309, Pregovaračka grupa za poglavlje 23, Republika Srbija.

3.1 Zakonski okvir koji uređuje zaštitu žrtava i svedoka kao i pravna sredstva dostupna žrtvama

Zakonik o krivičnom postupku sadrži posebne odredbe o zaštiti svedoka i oštećenih. Ne sadrži odredbe koje bi se odnosile na žrtve.

Organ postupka⁸⁰ ima opštu obavezu da zaštiti oštećene i svedoke od uvrede, pretnje i svakog drugog napada. Javni tužilac mora da preduzme krivično gonjenje u slučaju postojanja nasilja ili ozbiljne pretnje upućene svedoku ili oštećenom ili može zahtevati da policija preduzme neophodne mere zaštite takvih lica.⁸¹ S druge strane, u Zakonu o javnom tužilaštvu, koji reguliše prava i dužnosti javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca,⁸² nema pomena o dužnostima koje bi javni tužioci mogli da imaju u odnosu na svedoke, žrtve i oštećene.

Sud može odrediti status zaštićenog svedoka ili *proprio motu* ili na zahtev javnog tužioca ili samog svedoka. Zahtev se podnosi sudiji za prethodni postupak ili predsedniku sudskog veća, a sadrži, *inter alia*, činjenice i dokaze koji ukazuju da u slučaju svedočenja postoji opasnost po život, telo, zdravlje, slobodu ili imovinu svedoka ili njemu bliskih lica.⁸³ U rešenju kojim se određuje status zaštićenog svedoka, zaštićenom svedoku dodeljuje se pseudonim, navodi se trajanje mere i uslovi pod kojima svedok može biti ispitan. Stranke i svedok mogu izjaviti žalbu protiv rešenja.⁸⁴

Mogu se narediti mere posebne zaštite u bilo kojoj kombinaciji, ali u načelu, odnose se na obezbeđenje da se istovetnost zaštićenog svedoka ne otkrije javnosti, zabranu objavljivanja podataka o istovetnosti svedoka, zaštitu podataka o zaštićenim svedocima i pravila u vezi sa svedočenjem i ispitivanjem takvih svedoka.⁸⁵ Pod izvesnim uslovima, svedoci mogu pristupiti programu za zaštitu svedoka koji vodi Jedinica za zaštitu svedoka Ministarstva unutrašnjih poslova. Sam program je, međutim, predmet oštre kritike i morao bi da unapredi svoj rad.⁸⁶

Pravna sredstva dostupna žrtvama u krivičnom postupku ostvaruju se samo u situacijama kada se sami proglase oštećenima i priznaju kao takvi od strane suda. U tim slučajevima, obično ih predstavlja zakonski zastupnik. Žrtve nemaju pristup besplatnoj pravnoj pomoći i moraju same da snose troškove zakonskog zastupanja, osim ukoliko okrivljeni

⁸⁰ Organ postupka je javni tužilac, sud ili drugi državni organ pred kojim se vodi postupak; videti Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije, član 2 (15).

⁸¹ *Ibid.* član 102.

⁸² Zakon o javnom tužilaštvu, 2010, član 1.

⁸³ Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije, član 107.

⁸⁴ *Ibid.* član 108.

⁸⁵ *Ibid.* članovi 105, 106, 109 i 110.

⁸⁶ Akcioni plan za poglavlje 23, treći nacrt od 8.5.2015. godine, str. 25. Deset godina procesuiranja ratnih zločina u Srbiji: Konture pravde, Analiza procesuiranja ratnih zločina u Srbiji u periodu od 2004. do 2013. godine (septembar 2014), str. 76-77, Centar za humanitarno pravo.

bude osuđen i bude mu naloženo da naknadi troškove krivičnog postupka (uključujući i troškove zastupanja oštećenog).⁸⁷

Prema odredbama ZKP-a, dozvoljeno je da oštećeni preuzme krivično gonjenje i zastupa optužbu – čime postaje oštećeni kao tužilac – u slučaju da javni tužilac izjavi da odustaje od optužbe nakon potvrđivanja optužnice.⁸⁸ Štaviše, u slučajevima kada se krivični postupak vodi zbog krivičnih dela za koja se može izreći kazna zatvora u trajanju preko pet godina, u ZKP-u je predviđena mogućnost da se zahteva imenovanje zakonskog zastupnika od strane suda, pod uslovom da je to u interesu postupka i ako zbog svog imovnog stanja oštećeni kao tužilac ne može snositi troškove zastupanja.⁸⁹ Pored toga, nužni izdaci zakonskog zastupnika postavljenog od strane suda, a u vezi s krivičnim delima za koja se goni po službenoj dužnosti, isplaćuju se iz sredstava organa postupka unapred, a naplaćuju se kasnije od osuđenih lica.⁹⁰

Uopšteno gledano, ZKP daje adekvatne mogućnosti sudijama da nalože primenu procesnih mera za zaštitu svedoka i oštećenih tokom trajanja postupka. Štaviše, u ZKP-u postoji kategorija posebno osetljivih svedoka i navode se pravila u vezi s načinom njihovog ispitivanja. Status posebno osetljivog svedoka određuje se svedocima koji su naročito osetljivi s obzirom na uzrast, životno iskustvo, način života, pol, zdravstveno stanje, prirodu, način ili posledice izvršenog krivičnog dela, odnosno druge okolnosti.⁹¹

S druge strane, ZKP ne sadrži dovoljno uputstava istražnim organima i javnom tužilaštvu u vezi s njihovim obavezama da prepoznaju žrtave što je ranije moguće i osiguraju im odgovarajuća obaveštenja, podršku i zaštite, te da mogu da učestvuju u krivičnom postupku. U ZKP-u ne postoji ni dovoljno uputstava niti obaveza za organe krivično-pravnog sistema da se prema žrtvama postupa s poštovanjem, na pažljiv, primeren i stručan način, bez diskriminacije.

3.2 Mera u kojoj zakonski okvir omogućava žrtvama pristup pravdi

U Zakoniku o krivičnom postupku ne postoji definicija pojma žrtve, niti se on igde pominje.⁹² Međutim, lice čije je lično ili imovinsko pravo povređeno ili ugroženo krivičnim delom naziva se oštećeni, kojeg može da zastupa zakonski zastupnik i koji, pod određenim uslovima, može da postupa u svojstvu oštećenog kao tužioca ili privatnog tužioca.⁹³

⁸⁷ Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije, 28.9.2011. godine, član 264.

⁸⁸ *Ibid.* član 52.

⁸⁹ *Ibid.* članovi 58 i 59.

⁹⁰ *Ibid.* član 261.

⁹¹ *Ibid.* članovi 103 i 104.

⁹² *Ibid.* član 1.

⁹³ *Ibid.* član 2.11) i 2.12.

Dakle, prema ZKP-u, oštećeni ima znatna prava poput, *inter alia*, da podnese predlog i dokaze za ostvarivanje imovinskopravnog zahteva u krivičnom postupku, ukaže na činjenice i da predlaže dokaze koji su od važnosti za predmet dokazivanja, razgleda predmete koji služe kao dokaz i razmatra spise predmeta, bude obavešten o odbacivanju krivične prijave ili o odustanku javnog tužioca od krivičnog gonjenja, podnese prigovor protiv takve odluke, prisustvuje glavnom pretresu i učestvuje u izvođenju dokaza, prisustvuje glavnom pretresu sa kojeg je isključena javnost, daje završnu reč, izjavi žalbu protiv odluke o dosuđenom imovinskopravnom zahtevu, da mu se dostavi pravosnažna presuda, da preuzme krivično gonjenje u slučaju da javni tužilac odluči da odustaje od optužbe.⁹⁴

Oštećeni takođe ima pravo na zaštitu od strane organa postupka od uvrede, pretnje i svakog drugog napada. U slučaju postojanja nasilja ili ozbiljne pretnje upućene oštećenom, javni tužilac obavezan je da preduzme krivično gonjenje ili može zahtevati da policija preduzme mere radi zaštite oštećenog.⁹⁵

Zakonski okvir omogućava žrtvama kojima sud odredi status oštećenog da imaju znatnu i aktivnu ulogu u postupku ako to žele. Prema ZKP-u, a u skladu s članom 16 Direktive, moguće je dobiti sudsko rešenje o vraćanju u pređašnje stanje u toku krivičnog postupka. Iako postoji zakonski okvir za takva rešenja, brojni sagovornici rekli su da krivična odeljenja sudova ne donose takva rešenja, zbog čega žrtve moraju da pribegnu pokretanju parničnog postupka. Prema dobijenim informacijama, dokazi i rešenja iz krivičnog postupka ne prihvataju se nužno u parničnom postupku, zbog čega su žrtve prinuđene da iznose dokaze po drugi put.

Osim toga, troškovi oštećenih u vezi sa zakonskim zastupnikom nastali u toku krivičnog postupka nisu pokriveni unapred iz sredstava organa postupka; ovo se ne odnosi na maloletne žrtve i pod određenim uslovima žrtve kojima je određen status posebno osetljive žrtve.⁹⁶ To predstavlja prepreku osetljivim žrtvama, koje možda nemaju dovoljno sredstava da unapred finansiraju rad zakonskog zastupnika, da ostvare svoja prava i pristupe pravdi.

Takođe, konsultantu je rečeno da se žrtve koje možda mogu da ispune uslove za status oštećenog u postupku ne obaveštavaju aktivno o mogućnosti dobijanja tog statusa. Zakonski i normativni okvir u koji je konsultant imao uvid ne sadrži nikakve posebne obaveze policije odnosno javnog tužioca da aktivno obaveštavaju žrtve o njihovim pravima. To se smatra izrazitim nedostatkom zakonskog okvira, a možda i ukazuje na to kolika važnost se pridaje žrtvama u krivičnom postupku. Štaviše, nije verovatno da trenutna praksa može da osigura ravnopravnost među žrtvama, budući da praksa stavlja u nepovoljan položaj žrtve koje ne mogu same da traže obaveštenja odnosno koje nemaju sposobnost ili sredstva da ostvare prava koja imaju prema nacionalnom zakonodavstvu.

⁹⁴ *Ibid.* članovi 50, 52, 251, 364 i 412.

⁹⁵ *Ibid.* članovi 102.

⁹⁶ *Ibid.* članovi 103 i 261.

Očigledno je da postojeći zakonski okvir ne ispunjava standarde EU u vezu s pristupom žrtava pravdi. Izostanak obaveštenja o njihovim pravima i besplatnih pravnih saveta predstavljaju jednu od ključnih oblasti u tom pogledu. Uočeno je, međutim, da Akcioni plan za poglavlje 23 predviđa ustanovljavanje besplatne pravne pomoći putem usvajanja Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći, izmena i dopuna Zakonika o krivičnom postupku i drugih normativnih okvira u cilju jačanja procesne zaštite, *inter alia*, žrtava u skladu sa standardima EU.⁹⁷

3.3 Mogućnost ostvarivanja naknade štete i drugih vidova obeštećenja u krivičnom postupku

Iako je u ZKP-u definisana procedura za podnošenje imovinskopravnog zahteva krivičnom odeljenju suda i dobijanje rešenja o zahtevu od suda, što može takođe da se odnosi i na naknadu štete,⁹⁸ brojni sagovornici ukazali su na to da krivična odeljenja sudova ne donose takva rešenja. Rečeno je da krivična odeljenja izbegavaju da obrade imovinskopravne zahteve kako bi štedeli na vremenu i ne baveći se tim pitanjem, delegirali taj „problem“ parničnim odeljenjima sudova. Čini se da to ukazuje na ograničenu pažnju koju krivična odeljenja sudova pridaju žrtvama.

Navedena praksa kontraproduktivna je za žrtve koje traže obeštećenje jer su oštećeni prinuđeni da traže naknadu štete u parničnom postupku. Većina praktičara s kojima su vođeni razgovori smatra da činjenica da krivična odeljenja sudova ne odlučuju o imovinskopravnim zahtevima predstavlja značajan problem. Takva praksa dovodi do velikih kašnjenja, ponovnog iznošenja dokaza zbog čega žrtve moraju da se prisećaju traumatičnih događaja od pre više godina i prouzrokuje velike neugodnosti žrtvama. Izneseno je takođe da postojeća praksa nije u interesu efikasnog rada pravosudnih organa, budući da parnična odeljenja sudova navodno ne prihvataju kao date materijalne činjenice ustanovljene u krivičnom postupku, već se celokupan predmet mora ponovo razmotriti.

Pored toga, navedeno je da čak i u slučaju kada se učiniocu naloži da naknadi štetu, oštećeni često imaju značajne poteškoće da dobiju naknadu zbog nemaštine u kojoj se nalazi učinilac ili skrivanja imovine, za šta velika odlaganja između krivičnog i parničnog predmeta nude puno prilika.

Uočeno je da trenutna praksa prema kojoj krivična odeljenja sudova ne rešavaju po imovinskopravnim zahtevima žrtava, pa ih umesto toga upućuju na parnični postupak, nije u skladu s članom 6 Direktive. Direktivom se predviđa da žrtve imaju pravo na naknadu štete od učinioca *u toku krivičnog postupka*.

Štaviše, nije verovatno da trenutna praksa može da obezbedi ravnopravnost među žrtvama, budući da su žrtve kojima nedostaju obaveštenja, sposobnost ili sredstva da

⁹⁷ Akcioni plan za poglavlje 23, treći nacrt od 8.5.2015. godine, str. 223, 298-299 i preporuka 3.7.1.

⁹⁸ Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije, član 252.

ostvare svoja prava u skladu s nacionalnim zakonodavstvom zbog postojeće prakse stavljene u nepovoljan položaj.

Mogućnost ostvarivanja naknade štete i drugih vidova obeštećenja u krivičnom postupku odnosno ustanovljena praksa krivičnih odeljenja sudova ne ispunjava standarde EU. Preporučuje se da krivična odeljenja donose odluke o zahtevima za naknadu štete i imovinskopравnim zahtevima u okviru krivičnog postupka. Takođe se predlaže formiranje državnog fonda za žrtve, te da država preuzme na sebe odgovornost prikupljanja odštete koju sud naloži da plati učinilac.

3.4 Uloga žrtava u postupku

Žrtve same nemaju nikakvu ulogu u postupku osim u svojstvu svedoka koji daje iskaz ili oštećenog.

U tom pogledu, uočeno je da službe za pomoć i podršku, koje se trenutno formiraju u Višim sudovima, pružaju usluge samo žrtvama koje su takođe i svedoci. Oštećeni nemaju pravo da koriste usluge sudskih službi za pomoć i podršku.⁹⁹

Na isti način, ovlašćenja koja prema ZKP-u imaju oštećeni jesu znatna i mogu se iskoristiti prilikom rešavanja pitanja statusa žrtava u postupku, pod uslovom da budu dostupna na pravičnoj osnovi svim žrtvama. Međutim, nekoliko sagovornika dovelo je u pitanje to da li su žrtve dobro obavestene od nadležnih organa o mogućnosti da ispunjavaju uslove za status oštećenog. Drugi otežavajući činilac, koji onemogućava žrtve da ostvaruju prava koja imaju prema ZKP-u, jeste nepostojanje besplatne pravne pomoći. Oba pitanja treba rešiti kako bi se osiguralo da sve žrtve imaju mogućnost zasnovanu na pravičnosti da svoja prava u postupku ostvare i u praksi.

Procenjuje se da dok su postojeći zakonski okvir i trenutna praksa na snazi, žrtve ne mogu da ostvare svoja prava u krivičnom postupku na ravnopravnoj i pravičnoj osnovi iz razloga navedenih u ovom Izveštaju.

3.5 Sposobnost službi za podršku da pruže adekvatnu podršku žrtvama

Ne postoji nijedna državna služba za podršku žrtvama osim nekoliko nevladinih organizacija koje obezbeđuju ograničene usluge ili su te usluge usmerene na specifične grupe žrtava, na primer žrtve trgovine ljudima ili žrtve nasilja u porodici.

Sudovi u Srbiji trenutno raspolažu samo ograničenim sredstvima za pružanje podrške žrtvama u toku postupka, ali počinju da se formiraju neki kapaciteti sa svedocima kao ciljnom grupom.

⁹⁹ Uputstvo o načinu pristupa, sistemu rada i načinu postupanja službe za pomoć i podršku svedocima i oštećenima od 7.4.2015. godine, član 5.

Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o uređenju sudova predviđeno je da viši sud obezbeđuje i pruža pomoć i podršku svedocima i oštećenima.¹⁰⁰ Osim toga, ovim Zakonom propisano je da u sudskoj upravi viših sudova, kao i drugih sudova koje odredi Visoki savet sudstva, može se organizovati služba za pružanje podrške i pomoći svedocima i oštećenima.¹⁰¹

Nakon toga, Visoki savet sudstva usvojio je aprila 2015. godine Uputstvo o načinu pristupa, sistemu rada i načinu postupanja službe za pomoć i podršku svedocima i oštećenima (SPP). Početak praktičnog sprovođenja ovog Uputstva tek je u veoma ranoj fazi, a otežano je i vladinim embargom na zapošljavanje dodatnog osoblja u sudovima.

Uputstvom je predviđeno da se SPP organizuje pri sudskoj upravi viših sudova, te da za svoj rad odgovara predsedniku suda.¹⁰² Osnovni zadatak SPP jeste da obezbedi emotivnu i logističku pomoć i podršku *svedocima*, pre, tokom i posle njihovog saslušanja.¹⁰³ Vredi napomenuti da Uputstvo, za razliku od izričite formulacije u Zakonu o izmenama i dopunama Zakona o uređenju sudova, ne sadrži pomen oštećenih niti žrtava.

Služba obavlja procenu psiholoških, zdravstvenih, socijalnih i logističkih potreba svedoka i na osnovu izvršene procene pruža im potrebnu pomoć.¹⁰⁴ SPP takođe svedocima pruža potrebne informacije u vezi s njihovim učešćem u postupku, obavlja razgovor s njima pre nego što dođu u sud, odvede ih do prostorije za svedoke, pruža tehničke informacije u vezi sa sudom i postupkom i pomaže im oko naplate dosuđenih troškova za dolazak u sud.¹⁰⁵ Zaposleni u službi mogu biti uz svedoka u sudnici u momentu davanja izjave uz prethodnu saglasnost postupajućeg sudje.¹⁰⁶

SPP ovlašćena je da obavesti postupajućeg sudiju o posebnim merama zaštite za koje je procenila da su potrebne svedoku.¹⁰⁷ Služba takođe ima obavezu da obaveštava postupajućeg sudiju o bitnim pitanjima, kao što je postojanje zahteva za dodeljivanjem procesnih mera zaštite i postojanju pretnji pre i nakon svedočenja, stanju svedoka, te uzrocima koji bi sprečili svedoka da se pojavi pred sudom.¹⁰⁸

Neki od zadataka SPP, na primer procena psihološkog, socijalnog i zdravstvenog stanja, podrazumevaju posebne stručna znanja, a moguće je da službe trenutno ne raspolazu odgovarajućim kadrovima. Takođe, moguće je da će službi biti potrebni kadrovi i resursi

¹⁰⁰ Zakon o izmenama i dopunama Zakona o uređenju sudova, član 7.

¹⁰¹ *Ibid.* član 19.

¹⁰² Uputstvo o načinu pristupa, sistemu rada i načinu postupanja službe za pomoć i podršku svedocima i oštećenima od 7.4.2015. godine, član 1.

¹⁰³ *Ibid.* član 5.

¹⁰⁴ *Ibid.* član 7.

¹⁰⁵ *Ibid.* članovi 8, 9 i 16.

¹⁰⁶ *Ibid.* član 15.

¹⁰⁷ *Ibid.* član 10.

¹⁰⁸ *Ibid.* član 18.

koji su joj trenutno nedostupni kako bi pružila usluge za koje je ovlašćena, što zavisi od broja svedoka koji se pojavljuju pred svakim višim sudom.

Uočeno je da se usluge SPP-a odnose samo na žrtve koje svedoče u postupku i koje su određene kao svedoci. Dakle, usluge nisu dostupne žrtvama koje nisu pozvane da svedoče. Vredi takođe napomenuti da služba počinje da deluje tek s početkom sudskog postupka, te da nema nadležnost za pružanje pomoći u fazi istrage.

Akcionim planom za sprovođenje Strategije reforme pravosuđa za period 2013-2018 godine predviđeno je, međutim, osnivanje službe za pomoć *žrtvama* i svedocima.¹⁰⁹ Akcionim planom predviđeno je takođe osnivanje jedne slične službe u okviru javnog tužilaštva.¹¹⁰

Primećeno je da se u Akcionom planu za poglavlje 23 ukazuje kako će Poslovnik o radu Odeljenja za ratne zločine Višeg suda u Beogradu biti dopunjen kako bi se Jedinici za podršku i pomoć svedocima i žrtvama dodelila zaduženja u vezi sa istražnom i predistražnom fazom krivičnog postupka; nakon toga, biće potrebno angažovati odgovarajući kadar (još zaposlenih).¹¹¹ Akcionim planom takođe je predviđena izrada Protokola o obaveznom obaveštavanju žrtava o svim aspektima sudskog postupka kada su po sredi njihovi interesi.¹¹²

Uprkos tome što je Visoki savet sudstva izričito odredio da SPP odgovara za svoj rad predsedniku višeg suda, javno tužilaštvo smatra da bi ta služba trebalo da bude u njegovoj nadležnosti. Jasno je da pitanja u vezi s podrškom i zaštitom treba rešavati u što ranijim fazama postupka,¹¹³ te da bi istražni i tužilački organi trebalo da imaju nadležnost da prepoznaju žrtve i njihove potrebe i da se prema njima odnose s poštovanjem, na pažljiv i stručan način. To, međutim, ne znači da tužilaštvo mora da ima na raspolaganju namensku SPP za fazu samog glavnog pretresa. U interesu propisnog rada pravosudnih organa i obezbeđivanja ravnopravnosti pristupa postojećim uslugama svim svedocima, uključujući i svedoke odbrane, opravdano je da takva služba bude u nadležnosti višeg suda, onako kako je to predviđeno Uputstvom.

U tom smislu treba istaći da je Viši sud u Beogradu već oformio jednu funkcionalnu, mada slabo opremljenu, SPP za predmete ratnih zločina, koja u fazi sudskog postupka pruža usluge svim svedocima na pravičnoj osnovi.

Kao što je ukazano i ranije, SPP u višim sudovima imaju ograničen mandat i oskudne resurse. Uputstvom je predviđena mogućnost povećanja kapaciteta službe preko

¹⁰⁹ Akcioni plan za sprovođenje Strategije reforme pravosuđa za period 2013-2018 godine, strateški cilj br. 2.10.

¹¹⁰ *Ibid.* Strateška smernica 2.10.2.

¹¹¹ Akcioni plan za poglavlje 23, treći nacrt od 8.5.2015. godine, aktivnost 1.4.4.3.

¹¹² *Ibid.* aktivnost 1.4.4.5.

¹¹³ Videti, npr. članove 3, 4. i 25. Direktive o žrtvama krivičnih dela.

angažovanja volontera za rad u sudu.¹¹⁴ U tom smislu, od ključne je važnosti da rukovodioci SPP-a poseduju adekvatnu stručnost i iskustvo u koordinisanju rada službe i izboru volontera, njihovom osposobljavanju, zaduživanju i nadzoru nad radom.

Da zaključimo, službe za pomoć i podršku imaju ograničenu sposobnost da žrtvama pruže adekvatnu pomoć i podršku u okviru sudskog postupka. Za žaljenje je činjenica da se u Uputstvu uopšte ne spominju ni oštećeni niti žrtve. Pomoć i podrška koja se pružaju žrtvama u istražnoj fazi postupka veoma su ograničene, trpe zbog nepostojanja namenske službe koja bi radila na teritoriji cele države i zavisila ili od resursa dostupnih žrtvi za pristup specijalizovanim službama – kao što su Autonomni ženski centar i ASTRA – ili od znanja policije i tužilaca kako da se bave potrebama specifičnim za žrtve. U načelu, podrška i zaštita koje se obezbeđuju žrtvama i mehanizmi potrebni za pružanje takve podrške ne zadovoljavaju standarde ustanovljene Direktivom.

3.6 Ostale praznine

Postoje i druge, značajne praznine između standarda ustanovljenih Direktivom i postojećeg zakonskog okvira i prakse u vezi s različitim fazama krivičnog postupka u Srbiji. Predstavljamo ih u sažetoj formi:

- Termin *žrtva* nije definisan u Zakoniku o krivičnom postupku. Definicija pojma *oštećeni* restriktivna je i ne odgovara definiciji pojma *žrtve* iz Direktive.
- Iako učesnici u postupku imaju pravo da koriste svoj jezik i besplatan pristup prevođenju dokumenta i drugih dokaza u pisanoj formi, pravo žrtve da razume i da je drugi razumeju od prvog kontakta nije izričito obuhvaćenom ZKP-om.¹¹⁵ Napominjemo da konsultant nije mogao da se susretne s predstavnicima policije i da je moguće da normativni okvir u vezi s fazom istrage u postupku obuhvata takve odredbe.
- Pravo na dobijanje obaveštenja od prvog kontakta s nadležnim organom i naknadno navođenje pojedinosti o vrstama obaveštenja nisu obuhvaćeni ZKP-om. Napominjemo da konsultant nije mogao da se susretne s predstavnicima policije i da je moguće da normativni okvir u vezi s fazom istrage u postupku obuhvata takve odredbe.
- Žrtvama, za razliku od oštećenih, nije izričito dato pravo prema ZKP-u da dobiju obaveštenja o svom predmetu.¹¹⁶
- I mada bi žrtve mogle da budu obuhvaćene terminom „druga lica koja učestvuju u postupku“, ne postoje posebne odredbe u vezi s pravom na prigovor protiv odluke o neobezbeđivanju usmenog odnosno pisanog prevoda.¹¹⁷
- Žrtve nemaju besplatan pristup opštim i specijalizovanim službama za pomoć i podršku žrtvama zasnovanim na načelu poverljivosti, osim kada je reč o posebnim grupama žrtava, poput žrtava trgovine ljudima ili ženama žrtvama nasilja u

¹¹⁴ Član 4. Uputstva.

¹¹⁵ Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije, član 11. Direktiva, član 3.

¹¹⁶ Direktiva, član 6.

¹¹⁷ *Ibid.* član 7.

- porodici, dok te usluge obezbeđuju organizacije civilnog društva.¹¹⁸ Pristup ovim službama zavisi od toga da li će policija uputiti žrtvu takvoj organizaciji ili od angažovanja same žrtve.
- I mada oštećeni imaju prava iz člana 11 Direktive u slučajevima kada tužilac odluči da ne preuzima krivično gonjenje,¹¹⁹ žrtve ne mogu da ostvare to pravo na ravnopravnoj i pravičnoj osnovi iz razloga opisanih u tački 3.4 ovog Izveštaja.
 - Prema ZKP-u, predviđena je mogućnost organizovanja suočavanja okrivljenog i svedoka odnosno dva svedoka,¹²⁰ što je, čini se, protivno duhu člana 19 Direktive. Pored toga, mnoge od postojećih sudskih prostorija viših sudova nemaju odvojene prostorije za svedoke i žrtve, što bi omogućilo razdvajanje žrtava i okrivljenih.
 - Budući da ne postoji državna služba za podršku žrtvama, individualna procena žrtava, onako kako je predviđena članom 22, prepuštena je praksi istražnih vlasti. Navodno, policija ne primenjuje proceduru za individualnu procenu žrtava na sistematski način.
 - Mada ZKP sadrži sveobuhvatne i neiscrpne odredbe o posebno osetljivim svedocima koji se mogu izjednačiti sa žrtvama s posebnim potrebama zaštite¹²¹ u toku postupka, članom 23 Direktive predviđene su dodatne pojedinosti za koje se može smatrati da stvaraju prazninu. Na primer, Direktivom je predviđeno da se namene ili adaptiraju prostorije za saslušanje žrtava s posebnim potrebama zaštite, dok saslušanja vrše ista lica, a ponekada i lica istog pola kao i žrtva, te izbegavanje nepotrebnog ispitivanja o žrtvinom privatnom životu koji nije u vezi s krivičnim delom.¹²²

3.7 Ostala zapažanja

Usklađivanje krivično-pravnog sistema Srbije s Direktivom o žrtvama i drugim međunarodnim standardima biće izrazito zahtevno. Ono podrazumeva unošenje znatnih izmena u Zakonik o krivičnom postupku, preciziranje i razvoj prava žrtava u toku postupka, priznanje važnosti žrtve za krivični postupak, pristup besplatnoj pravnoj pomoći, izmene u praksi postupanja prema žrtvama činilaca iz krivično-pravnog sistema, formiranje državnih kapaciteta za podršku i zaštitu žrtava i ulaganje u njih, te dugoročno, sistematsko usmerenje na izgradnju kapaciteta nadležnih organa iz krivično-pravnog sistema.

U tom smislu, uočeno je da oštećeni već imaju značajna prava prema odredbama postojećeg ZKP-a. Trebalo bi razmotriti kako praktično sprovest proširenje tih prava i na žrtve. To bi podrazumevalo aktivno prepoznavanje žrtava krivičnih dela u fazi istrage,

¹¹⁸ *Ibid.* član 8.

¹¹⁹ Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije, član 50, tačke 5-7.

¹²⁰ *Ibid.* članovi 89. i 99. Napominje se da posebno osetljivi svedoci ne smeju da se suočavaju s okrivljenim OSIM ako okrivljeni sam to zahteva, a organ postupka to dozvoli vodeći računa o stepenu osetljivosti svedoka i o pravima odbrane. Videti *ibid.* član 104.

¹²¹ *Ibid.* član 104 i 104.

¹²² Direktiva, član 23.2.(a), (c), (d) i član 23.3.(c).

posebne obaveze za tužioce tom pogledu, besplatnu pravnu pomoć i obezbeđivanje javnih i ciljanih obaveštenja žrtvama na sistematski način.

Uočeno je, međutim, da se već počelo sa radom u tom smislu. U nacrtu Akcionog plana za poglavlje 23 predviđen je detaljni plan i postupak s posebnim aktivnostima i vremenskim okvirima kako bi se osiguralo sprovođenje Direktive o žrtvama. Od ključne je važnosti da se Akcioni plan sprovede na odgovarajući način. U tom smislu, izražavamo zabrinutost jer se u okviru Akcionog plana smatra da je aktivnost 3.7.1.23. (potpisivanje protokola o saradnji s organizacijama civilnog društva specijalizovanim za podršku žrtvama radi osiguranja stabilnog funkcionisanja opštih i specijalizovanih službi za podršku) uspešno sprovedena na osnovu premise da je u februaru 2015. potpisan jedan protokol o saradnji između javnog tužilaštva i Viktimološkog društva Srbije (VDS) u cilju poboljšanja položaja žrtava i svedoka u krivičnom postupku.¹²³ VDS ima veoma male kapacitete za pružanje pomoći žrtvama i trenutno zapošljava dva koordinatora i 12 volontera za te potrebe. Čini se da je preterano smatrati da je aktivnost uspešno realizovana potpisivanjem tek jednog memoranduma. Ovaj primer ističe potrebu strogog nadgledanja sprovođenja Akcionog plana.

4. Preporuke

Kao što je navedeno, postoje značajne praznine između ustanovljenih međunarodnih standarda u vezi sa položajem žrtava u krivičnom postupku i zakonskog okvira i prakse u radu činilaca krivično-pravnog sistema Srbije. Zakonik o krivičnom postupku, međutim, nudi dobru osnovu za proširenje prava oštećenih kako bi se obuhvatile sve žrtve na pravičnoj i ravnopravnoj osnovi. Čini se da bi se stanje u pogledu prava žrtava i službi za pomoć i podršku popravilo kada bi krivično-pravni sistem usvojio pristup koji je orijentisan prema žrtvi, iz čega bi proizašla potreba za znatnim promenama u trenutnoj praksi. Kada bi se postupilo po sledećim preporukama, prava žrtava bila bi znatno uvećana, kao što je predviđeno Direktivom o žrtvama.

- 1) Uključiti definiciju termina *žrtva* u Zakonik o krivičnom postupku i izmeniti Zakonik tako da odražava standarde ustanovljene Direktivom o žrtvama.
- 2) Oformiti sistem besplatne pravne pomoći za žrtve, tako da u potpunosti mogu da ostvare svoja prava određena Zakonikom o krivičnom postupku.
- 3) Obavezati krivična odeljenja sudova da moraju odlučivati po zahtevima za naknadu štete i imovinskopravnim zahtevima žrtava podnesenim protiv učinilaca u sklopu krivičnog postupka.

¹²³ Akcioni plan za poglavlje 23, treći nacrt od 8.5.2015. godine, str. 308.

- 4) Osnovati državni fond za pokrivanje zahteva za naknadu štete i imovinskopravnih zahteva čiju isplatu žrtvama su naredila krivična odeljenja sudova i preneti teret povraćaja tih sredstava od osuđenih lica na državu.
- 5) Osnovati državnu službu za pomoć i podršku žrtvama, ne računajući SPP u višim sudovima, koja žrtvama može da obezbedi obaveštenja i savete, te da ih uputi specijalizovanim službama. Odlučiti koji od tri postojeća evropska modela najbolje odgovara prilikama u Srbiji.
- 6) Uneti izmene u Zakon o javnom tužilaštvu i/ili drugi relevantni normativni okvir tako da uključuju posebne obaveze za javne tužioce u pogledu prepoznavanja žrtava, interakcije s njima i prepoznavanja njihovih potreba, prava, zaštite i podrške. Slične obaveze uključiti u normativni okvir koji se odnosi na dužnosti i postupanje policije.
- 7) Izraditi javnu povelju o pravima žrtava, te povelju o standardu usluga koje će morati da slede svi činioци krivično-pravnog sistema koji dođu u kontakt sa žrtvama. Ovim dokumentima pomoglo bi se žrtvama da ostvare svoja prava jer bi bili bolje informisani o pravima i standardu postupanja koje mogu da očekuju od činilaca krivično-pravnog sistema.
- 8) Sprovesti procenu potreba za osposobljavanjem osoblja SPP-a pri višim sudovima i obezbediti potrebnu obuku. Ustanoviti jedan sistematičan program osposobljavanja za volontere koji se angažuju za pomoć SPP-u.
- 9) Izraditi sistematičan protokol za procenu zaštite i osetljivosti svake pojedinačne žrtve i svedoka koje će koristiti SPP pri višim sudovima. Izraditi još jedan sličan protokol za procenu za policiju i javne tužioce koji će im pomoći da prepoznaju žrtve, adekvatno postupaju prema njima, i upućuju ih relevantnim službama za pružanje usluga. U oba ova protokola za procenu treba posebno da bude naglašeno prepoznavanje žrtava s posebnim potrebama zaštite, te potreba dece žrtava.
- 10) Organizovanje, u odgovarajućoj fazi, informativne kampanje na nacionalnom nivou kako bi se javnost obavestila o pravima žrtava i službama koje se bave njima. Izraditi odgovarajuće materijale za žrtve o različitim fazama postupka kako bi ih distribuisali relevantni činioци krivično-pravnog sistema koji stupaju u kontakt sa žrtvama i organizacije civilnog društva.
- 11) Uključiti odgovarajuće nastavne jedinice o prepoznavanju i proceni žrtava, interakciji s njima, prepoznavanju njihovih potreba, pravima, zaštiti i podršci u zvanične programe osposobljavanja za policiju, tužioce, zakonske zastupnike i sudske organe u odgovarajućim institucijama za osposobljavanje.
- 12) Ustanoviti mehanizam za strogi nadzor nad sprovođenjem Akcionog plana za poglavlje 23 od strane relevantnih međunarodnih organizacija i organizacija civilnog društva.

13) Obezbediti pristup dostupnim službama za restorativnu pravdu za žrtve koje po slobodnom izboru odluče da učestvuju u postupku restorativne pravde pod uslovima navedenim u Direktivi.

PRILOG I

Razgovori su vođeni sa sledećim sagovornicima:

Radmila Dragičević-Dičić, sudija Vrhovnog kasacionog suda

Branka Banković, sudija, Visoki savet sudstva

Sonja Vidanović, sudija, Visoki savet sudstva

Branko Stamenković – Državno veće tužilaca

Slavica Peković (Služba za pomoć i podršku svedocima i žrtvama, Posebno odeljenje Višeg suda u Beogradu za ratne zločine)

Tužilac iz Tužilaštva za ratne zločine, Republika Srbija

Valdete Osmani, Odeljenje OEBS-a za policijske poslove

ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima

Centar za humanitarno pravo

Viktimološko društvo Srbije

PRILOG II

Konsultovani su sledeći dokumenti:

Ujedinjene nacije

Osnovna načela pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe ovlašćenja, A/RES/40/34 od 29.11.1985. godine.

Sprovođenje Deklaracije o osnovnim načelima pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe ovlašćenja, Rezolucija Ekonomsko-socijalnog saveta br. 1989/57.

Akcioni plan za sprovođenje Deklaracije o osnovnim načelima pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe ovlašćenja, Rezolucija Ekonomsko-socijalnog saveta br. 1998/21.

Smernice o pravosuđu u stvarima u kojima su deca žrtve i svedoci krivičnih dela, Rezolucija Ekonomsko-socijalnog saveta br. 2005/20.

Evropska unija

Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 25.10.2012. godine o uspostavljanju minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava krivičnih dela i izmeni Okvirne odluke Saveta 2001/220/PUP.

Žrtve krivičnih dela u EU: obim i priroda podrške žrtvama, str. 21, FRA – Agencija Evropske unije za osnovna prava, 2014.

Republika Srbija

Zakonik o krivičnom postupku Republike Srbije, 28.10.2011. godine.

Zakon o javnom tužilaštvu, 2010.

Zakon o uređenju sudova, 2011.

Zakon o izmenama i dopunama Zakona o uređenju sudova.

Nacionalna strategija reforme pravosuđa za period 2013-2018 godine, Narodna skupština Republike Srbije, 1.7.2013. godine.

Uputstvo o načinu pristupa, sistemu rada i načinu postupanja službe za pomoć i podršku svedocima i oštećenima, Visoki savet sudstva Republike Srbije, 7.4.2015. godine.

Akcioni plan za poglavlje 23, treći nacrt, Pregovaračka grupa za poglavlje 23, Republika Srbija, maj 2015.

Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije reforme pravosuđa za period 2013-2018 godine, Republika Srbija.

Savet Evrope

Preporuka br. R (85) 11 o položaju žrtve u okviru krivičnog prava i postupka, Komitet ministara, Savet Evrope, stavovi 1-3, 28.6.1985. godine.

Preporuka br. R (87) 21 o pomoći žrtvama i sprečavanju viktimizacije, Komitet ministara, Savet Evrope.

Preporuka Rec(2006)8 Komiteta ministara državama članicama o pomoći žrtvama krivičnih dela, Preambula, 14.6.2006. godine.

Međunarodni krivični sud

Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda, 17.7.1998. godine.

Pravilnik o postupku i dokazima Međunarodnog krivičnog suda, 2013.

Komonvelt

Vodič kroz najbolje prakse za zaštitu žrtava i svedoka krivičnih dela u krivično-pravnom postupku, usvojen od strane Ministara pravde Komonvelta jula 2012. godine.

Žrtve krivičnih dela u krivično-pravnom postupku, dokument Sekretarijata Komonvelta, LMM11(14), 2011.

Ostali izvori:

Povelja o uslugama za žrtve krivičnih dela, Ministarstvo pravde, Južnoafrička Republika.

Minimalni standardi usluga za žrtve krivičnih dela, Ministarstvo pravde, Južnoafrička Republika.

Kodeks postupanja sa žrtvama krivičnih dela, Ministarstvo pravde, oktobar 2013.

Povelja o žrtvama – standardi staranja o svedocima u krivično-pravnom sistemu, Ministarstvo pravde, Južnoafrička Republika, decembar 2013.

Deset godina procesuiranja ratnih zločina u Srbiji: Konture pravde, Analiza procesuiranja ratnih zločina u Srbiji u periodu od 2004. do 2013. godine, Centar za humanitarno pravo, septembar 2014.

Probacija u Evropi – Hrvatska, Evropska organizacija za probaciju (CEP), mart 2014.

Internet stranica Udruge za podršku žrtvama i svjedocima <http://pzs.hr/index.php/hr/>.

Laki rikoshuhrimaksusta 699/2015 (Zakon o novčanoj kazni za žrtve krivičnih dela, Republika Finska).